ئۆمەر قانات

ئۇيغۇرلار

ئۇيغۇرلار دۇنيادىكى ئۇزاق تارىخقا ئىگە شەۋكەتلىك مەدنىيەت ياراتقان شانلىق ۋە كۆركەملىك دۆلەت ۋە ئىمپۇراتورلۇقلار قۇرغان مىللەتلەرنىڭ بىرى. خىتاي مەنبەئەلىرىدە ھونلارنىڭ ئەۋلادى دەپ كۆرسۈتۈلگەن ۋە ئەجداتلىرىنىڭ ھون تەڭريقۇتىنىڭ قىزى بىلەن بۆرىدىن تۈرەلگەنلىگى بىلدۈرۈلگەن. ئۇيغۇرلار ئەڭ قەدىمى چاغلاردىن تارتىپلا، تەڭرى تاغلىرى بىلەن قاراقۇرۇم تاغلىرى ئارلىقىدىكى تارىم ۋادىسىدا، تەڭرى تاغلىرى بىلەن ئالتاي تاغلىرى ئارلىقىدىكى جۇڭغارىيە دالاسىدا، ئىلى دەرياسى ۋادىلىرىدا، ئېرتىش دەرياسى بىلەن بالقاش كۆلى ئارلىقىدىكى جايلاردا، جەنۇبى سىبىريە، ھازىرقى موڭغۇلىيىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى تەۋەلىگىدىكى سەلىڭگا، ئۇرخۇن، تۇغلا، قۇرۇلۇن دەريالىرىنىڭ ۋادىلىرىدا. گەنسۇدا ھازىرقى شەنشى ئۆلكۈسىنىڭ شىمالى قىسىدا ياشاپ كەلگەن.

خىتاي تارىخى ھۈججەتلىرىدە، ئۇخى، خۇيخى، خۇيگو، ۋىيۋۇر دىگەن ناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. ئۇيغۇلارنىڭ نامىنىڭ مەنبەئەسى توغرۇسىدا خىتاي ۋە چەت ئەل كىتابلىرىدا ھەرخىل يېزىلغان. بىر خىل قاراشتىكىلەر: ئۇيغۇر دىگەن سۆز «ئۇيۇماق»، «ئۇيۇشماق» تىن كەلگەن، ئۇ «ئۇيۇشۇش»، «ئىتتىپاقلىشىش» دىگەن مەنىلەرگە ئىگە دەيدۇ. بۇ XIV ئەسىردە ئۆتكەن پارسى ئىلخانلىغىنىڭ باش ۋەزىرى تارىخشۇناس خۇجا راشىددىن فازىلۇللاھ'نىڭ قارىشىدۇر.

ئۇ ئۆز تارىخى ئەسىرى «جامىئۇل تاۋارىخ» تا: «ئۇيغۇر» دىگەن سۆز «تۈرك تىلىدا بىرلىشىش ۋە ياردەملىشىش دىگەن مەنىنى بىلدۈرۈدۇ» دەيدۇ.

ئىككىنچى بىرخىل قاراشتىكىلەر: «ئۇيغۇر» دىگەن سۆزنىڭ «بېقىنماق، يېپىشماق» ياكى «ئۇيۇشماق» دىگەن مەنىسى بار دەيدۇ.

ئۈچىنچى بىرخىل قاراشتىكىلەر: «ئۇيغۇر» دىگەن سۆز «ئۆزى ئوزۇق تېپىپ يەيدىغانلار» دىگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ، دەيدۇ

تۆرتۈنجى بىرخىل قاراش، قەھرىمانغا مەدھىيە ئوقۇلغان داستان «ئوغۇز نامە» دىن كەلگەن، «ئوغۇز نامە» دا ئوغۇزخان دۆلەت قۇرغاندىن كېيىن، ھەرتەرەپكە يارلىق چىقارغان، يارلىققا: «مەن

ئەۋلاد كۈرۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يارلىق چىقارغان، يارلىققا: « مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانىمەن » دىيىلگەن. بۇ رىۋايەت نۇرغۇن كىشىلەر تەرىپىدىن قوبول قىلىنىپ، « ئۇيغۇرلار دىگەن سۆزنىڭ شەرھى بولۇپ قالغان. بۇ سۆز ئوغۇزخاننىڭ ئۆز پۇخرالىرىنى ئاتاشتا قوللانغان سۆزى ئىدى، دەپ قارالماقتا.

يەنە بەزىلەر: تىلشۇناسلىق نوقتىسىدىن تەھلىل قىلىپ، « دانىشمەن »، « قۇدۇرەتلىك » ھەممىگە قادىر دىگەن مەنىنى بېرىدۇ دەپ ھېسابلىماقتا.

يەنە بەزىلەر: بۇ سۆز ھىنرى يۇلىدىن كەلگەن دەيدۇ. يەنى بۇ سۆز پتولىمىنىڭ خاتىرىسىگە يېزىلغان ئۇيغۇرلار ياشىغان جايىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى جەھەتتىكى قىياس بولۇپ، ئۇنىڭدا: « ئۇيغۇر » تارىم دەرياسى بىلەن ئۇخشاش نامدىكى مىللەت نامى دەپ قارايدۇ.

پتۇلىمى مىلادى !! ئەسرىدە يۇناندا ئۆتكەن جۇغراپىيىۇن. ئۆزىنىڭ « جۇغراپىيىۇن » دىگەن كىتابىنىڭ « سىرسى » قىسمىدا: « ئۇنىڭمۇ جەنۇبى تەرىپىدە رامنايلار ياشايدۇ. ئۇلارنىڭمۇ تۆۋەن تەرىپىدە پىئالايلار ياشايدۇ، ئۇلار ئۇيغار دەرياسى (تارىم دەرياسى، يەنى Oechaedes دەيمۇ تەرجىمە قىلىنغان) قىرغاقلىرىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ جەنۇپ تەرىپىدە شۇ دەريانىڭ نامى بىلەن ئوخشاش نامدىكى ئۇيغارلار ياشايدۇ » دىيىلگەن. ئەنگىلىيىە ئالىمى ھىنرى بۇ ئۇيغارلار، ئۇيغۇرلاردۇر. ئۇيغار دەرياسى تارىم دەرياسىدۇر، دەپ ھېسابلىغان.

ھامىلتون (Hamilton) بولسا 974 - يىلى يېزىلغان خىتايچە: كىئو ۋۇ تەي (Kiu Wu Tai) ناملىق ئەسەردە ئۇيغۇر دىگەن نام بۇر كۈتتەك ئۇچۇپ ھۇجۇم قىلىدىغان دىگەن مەنىنى بىلدۈرۈدۇ، دەيدۇ.

ھازىرقى تۈركىيە تۈرۈكچىسىدە « ئۇيغۇر » مەدەنى، ئىلغار دىگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. تۈرۈكچىدىكى « ئۇيغار » يەنى مەدەنى « ئۇيغارلىق » يەنى مەدەنىيەت سۆزلىرى ئۇيغۇر دىگەن ئىسىمنىڭ ئۆزگەرتىلىش سەۋىلىدىن ئىبارەت.

ئۇيغۇرلارنىڭ تۈرۈك مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىدا ئوينىغان ئەھمىيەتلىك رولى ۋە قىرشقان شەۋكەتلىك توھپىسىگە بىنائەن. ئۇلارنىڭ نامى مەدەنى ۋە مەدەنىيەت سۆزلىرى بىلەن بىر مەنىدە ئېلىنغان. ئەمما « ئۇيغۇر » سۆزىنىڭ ئۆز پېتىچە ئېلىشنىڭ ئوتتۇرغا قويىدىغان بەزى قىيىنچىلىقلىرى كۆز ئالدىدا تۇتۇلۇپ، ئۇنىڭ ئۆزگەرتىلگەن شەكلى « ئۇيغار » سۆزى مەدەنى ۋە « ئۇيغارلىق » سۆزى مەدەنىيەت مەنىسىدە ئېلىنغان. (داۋامى بار 2 - ساندا)